

Andrzej Zakrzewski

Uniwersytet Warszawski

Prawo i praktyka udziału w sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII wieku

Streszczenie: Artykuł dotyczy prawa i praktyki udziału w sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie XVI–XVIII wieku. Autor wskazał, że warunkiem nabycia prawa udziału w sejmikach od połowy XVI wieku była szeroko rozumiana osiadłość we właściwym powiecie. Jednak praktyka odbiegała od uregulowań III Statutu Litewskiego i od konstytucji. Autor przeanalizował też m.in. warunki dotyczące biernego prawa wyborczego, podkreślając – w oparciu o liczne przykłady – że nie było wymogu obecności na sejmikach kandydatów na posłów, co nie zawsze spotykało się z aprobatą poszczególnych sejmików. Pisząc o frekwencji na sejmikach, zauważał, że nie sposób jej zbadać ze względu na niewiarygodność list z podpisami uczestników.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, sejmiki szlacheckie, bierne prawo wyborcze, frekwencja na sejmikach

Problem ten – najogólniej rzecz biorąc – doczekał się opracowania¹, jednak niektóre kwestie można rozwinąć. W Koronie prawo udziału w sejmikach regulowało, aż do XVIII w., bardzo zróżnicowane terytorialnie prawo zwyczajowe. Wśród badaczy dominuje przekonanie, iż w sejmikach koronnych mogli brać udział, z głosem stanowczym, posesjonaci z okręgu sejmikowego, praktyka jednak niejednokrotnie odbiegała od prawa². Wielkie Księstwo Litewskie budziło znacznie mniej wątpliwości: przywilej Zygmunta Augusta, wydany 30 XII 1565 r. na sejmie wileńskim, wymieniał różne kategorie mieszkańców „narodu szlachetskoho i stanu rycerskoho”, mające wybierać posłów na

---

¹ Ostatnio – na przykładzie sejmiku kowieńskiego – M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka*, „Rocznik Lituanistyczny” II: 2016, s. 127–142. Szerzej: A. Rachuba, *Uczestnicy sejmików litewskich w latach 1565–1764*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 15–30,

² Omówienie poglądów literatury: A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w.: Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 38–40.

sejmy walne. Zastrzegwał jednak: „hde chto w ktorom powete osielost majet”³. Osiadłość była więc niezbędna, a wymagania uściślano aż po wiek XVIII.

Już III Statut z 1588 r. ustalał skład sejmików następująco: „Na które sejmiki mają się zjeżdżać i bywać te osoby: biskupi, wojewodowie, kasztelani i urzędnicy ziemscy, książęta, panowie i szlachta, każdy w swoim województwie abo powiecie” (III, 6). Postanowienia te precyzowała konstytucja z 1613 r. Nakazywała ona wybór posłów i deputatów trybunalskich większością głosów: „a ta pluralitas tak się rozumieć ma, aby głos szlachcica w tamtym powiecie osiadłego, ważny zostawał”⁴.

Półtora wieku później przepisy te uściślała konstytucja sejmu koronacyjnego Stanisława Augusta z 1764 r. Wskazywała ona, że w sejmikach elekcyjnych i deputackich: „ci tylko, którzy prawdziwie według dawnych praw są w swoim województwie i powiecie bene nati et possessionati, moc dawania suffragiorum mieć będą. Warunkiem dodatkowym było: ad activitatem dandi suffragii lat ośmnaście zupełnych”⁵. Konstytucja ta po raz pierwszy wprowadzała odmienne wymagania wobec czynnego i biernego prawa wyborczego⁶. Dla obrania na urząd lub deputactwo niezbędne było ukończenie 23 lat.

Dla uzyskania deputactwa należało ponadto – wedle konstytucji 1764 r. – mieć posiadłości „przed rokiem dziedziczne lub zastawne”⁷, a więc władać dobrami dłużej niż rok. Korektura Trybunału Litewskiego z 1726 r. warunku takiego – w przeciwieństwie do współczesnej korektury Trybunału Koronnego – nie zawierała. Wymogu pewnego „domicylu” w powiecie można było wprawdzie doszukać się już w III Statucie. Ustalał on, że członków sądu ziemskiego można było obrać spośród osób „w tym powiecie nie nowo, nie zmyślenie osiadłych” (IV,1). Czynnikiem ten zauważyć można i w sejmikowej praktyce: przeciwnik Marcina Matuszewicza, starającego się o podkomorstwo brzeskie, wskazał – jak pisał sam zainteresowany – „niedawność imienia naszego w tym województwie”⁸.

Osiadłość traktowano jednak – przynajmniej niekiedy – nader elastycznie. Wskazują na to doświadczenia Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego. Pod datą 19 lutego 1671 r. pisał w swoim *Pamiętniku*: „przybyłem do Oszmiany na sejmik elekcyjny na posłów na konwokację wileńską. [...] była nazajutrz elekcja na podsędkowstwo oszmiańskie, gdzie

³ A. Radaman, *Wilenski ziemski przywilej 1565 g. wialikaga kniazia litoŭskaga Żygimonta Aŭgusta*, „Belaruski Gistaryczny Agliad” 12: 2005 z. 1–2 (22–23), s. 157.

⁴ *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. III: 1611–1640, vol1: 1611–1626, przyg. S. Grodziski et al., Warszawa 2010, s. 143.

⁵ *Volumina Legum* (dalej: VL) VII, 388.

⁶ Przewidziane w konstytucji konwokacji 1764 r. zastrzeżenie, że *eligendi do urzędów ziemskich powinni być bene nati i posesje ziemskie wieczyste w tymże województwie i powiecie [...] mieć powinni*, VL VII, 183, nie stawiało odmiennych wymagań wybieranym i wybierającym.

⁷ VL VII, 388. Ten sam wymóg widać w konstytucji 1793 r., VL X, s. 129, pkt. 4, ust. 5.

⁸ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, opr. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, t. I, Warszawa 1986, s. 330.

zgodnymi głosami obrano jm. pana pisarza ziemskiego, stryja i dobrodzieja naszego”⁹. Nie wiadomo, jaki charakter miał udział pamiętnikarza w tym sejmiku. Nie mógł się wykazać osiadłością w powiecie oszmiańskim, szlachta tamtejsza знаła jednak i – jak wykazuje wynik wyborów podsędką – ceniła jego stryja. W roku następnym Odlanicki brał udział w sejmiku gromnicznym pińskim, „gdzie – jak pisał – mi ustąpił z afektu swego głosu jm. pan stolnik piński, którym mię i wszyscy uwenerowali, lubo w tamtym powiecie nieosiadłego”¹⁰. Dopuszczenie do głosu w powiecie pińskim tłumaczyć można zarówno osiadłością w nim teściów pamiętnikarza, jak i spowinowaceniem z owym stolnikiem. Wiek później Michał Zaleski opisywał swój udział w sejmikach 1776 r.: „Ja byłem na lidzkim sejmiku, gdzie mnie starożytnie, przodków jeszcze zachowane siedzisko, miejsce dawało”¹¹. Dodać należy, że ojciec jego posiadłość ową oddał w zastaw ćwierć wieku wcześniej. Sam zaś pamiętnikarz był już wówczas posesjonatem – z dochodów z praktyki adwokackiej dorobił się posesji w powiecie grodzieńskim. W tamtejszym sejmiku nie chciał jednak uczestniczyć z uwagi na napięte stosunki z Antonim Tyzenhauzem. W świadomości szlacheckiej takie *starożytnie siedzisko* było – chyba – warunkiem wystarczającym. Świadczy o tym, nader krytyczne wobec niedawnej regulacji, laudum sejmiku brzeskiego z 15 II 1792 r.: „Biedna szlachta imion starych, w W[ojewództwie] i powiecie brzeskim na gruntach czynszowych mieszkająca, a dla niemienia dziedzicznej posesji prawem sejmu terazniejszego ab activitate usunięci, iżby do swych prerogatyw [...] przez wydzielenie na części starostwa jednego w W[ojewództwie] brzeskim powrócić mogli”¹². Już 10 lat wcześniej marszałek wielki litewski Władysław Gurowski skarżył się królowi „o wielki nacisk do poselstwa ludzi nawet niezdatnych”¹³.

Tak więc podstawowym warunkiem nabycia prawa udziału w sejmikach była – od połowy XVI wieku, czyli od samego początku ustawowo unormowanych sejmików litewskich – szeroko rozumiana osiadłość we właściwym powiecie. Praktyka jednak odbiegała od uregulowań Statutu i konstytucji¹⁴.

Zgodzić się należy z Adamem Lityńskim, że zasadniczo „brakowało zinstytucjonalizowanej formy kontroli osób przybywających na zgromadzenia”¹⁵. Niekiedy jednak kontrolę taką można w źródłach zauważyć. W 1619 r. szlachta trocka skarżyła się, że tamtejszy chorąży Piotr Wołowicz na sejmik „pryprowadził ludej neznajomych i reme-

⁹ J.W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik [1640–1684]*, opr. A. Rachuba, Warszawa 1987, s. 256.

¹⁰ Ibidem, s. 266.

¹¹ *Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na Sejm Czteroletni*, Poznań 1879, s. 88.

¹² *Akty wydawajemyje Wilenskoju Archeograficzekoju Kommissieju* (dalej: AWAK) II, Wilno 1867, s. 195.

¹³ T. Ostrowski, *Poufne wieści z oświeconej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*, opr. R. Kaleta, Wrocław 1972, s. 160.

¹⁴ Nawet w XVII wieku: o obiorze Koroniarza w 1654 r. w Kownie: H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historico-Archivistica” (dalej: MHA) III: 1989, s. 61.

¹⁵ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 113.

snikow a druhich i niet wiedoma odkul rodom, a snat' druhich, a nie szliachtu". W rezultacie, gdy kierujący sejmikiem podkomorzy trocki „każdoho szlactycza – pytał chtoby był i odkul – tohdy i se mnoho takich znaszło, że i wywesty se niemohli odkole byli i szliachta ich trockaja nie znała”¹⁶. Wiek później, w 1718 r. szlachta brzeska zobowiązywała sejmikowych marszałków: „ponieważ teraz chcemy mieć między sobą na sejmikach i wielkich komisjach równe vota i aby tylko od równych braci szlachty wychodziły; więc w przyszły czas służących, posesji niemających, a tym bardziej nie szlachty vota oddalamy”¹⁷. Można więc przypuszczać, że jakąś kontrolę i w Brześciu przewidywano. Również Michał Zaleski wspominał, że w 1779 r. nie mógł wotować, gdyż „od daty nabycia [majątku Poporć] do czasu sejmików rok nie upływał, którego wymagało prawo, aby nowy dziedzic nabył wolność wotowania na sejmiku”¹⁸. Były to jednak wyjątki raczej, niżli reguła.

A kontrola była coraz trudniejsza, bo od XVI do XVIII w. – o czym niżej – radykalnie wzrosła liczba sejmikujących. Świadczy o tym działalność marszałka kowieńskiego Mikołaja Zabieli, który – wedle M. Matuszewicza – na sejmiki „zaciągał przyjaciół i koligatów ze Żmudzi, z powiatu upickiego i Wiłkomirskiego”¹⁹. Tenże pamiętnikarz opisywał brzeski sejmik poselski w 1764 r., gdzie powoływano się na konstytucję 1613 r., „kto ma ius ferendi suffragii”, ale nie zapobiegło to wotowaniu nieuprawnionych²⁰. Szlachtę osiadłą w ekonomiach królewskich wykorzystał w sejmikowej polityce podskarbi wielki Jerzy Fleming w 1764 r.²¹, później zaś stale – podskarbi nadworny Antoni Tyzenhauz²². Podczas wileńskiego sejmiku przedkoronacyjnego w 1764 r. szlachta protestowała przeciw wyborowi Antoniego Tyzenhauza i Jana Wołkowickiego głosami „dożywotników i niektórych posesji w powiecie nie mających”²³. W dwadzieścia lat później uczestnikami sejmiku deputackiego w Nowogródku była – jeśli wierzyć protestacji – szlachta zależna ordynacji nieświeskiej²⁴. W 1785 r. sejmik deputacki w Kownie uległ podziałowi na dwa zgromadzenia. „Na jednym urząd cały i obywatele tegoż powiatu, na drugim strzelcy nadworni uzbrojeni i z innych w[ojewó]dztw dobrane gromady byli elektorami” – donosił biskup wileński Ignacy Massalski²⁵. Cztery lata później Kazimierz

¹⁶ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego, Wilno (dalej: LVIA), F. 1177, ap. 1, nr 277, k. 3v.

¹⁷ AWAK IV, Wilno 1870, s. 432.

¹⁸ *Pamiętniki Michała Zaleskiego...*, s. 105.

¹⁹ M. Matuszewicz, op. cit., t. I, s. 114.

²⁰ *Ibidem*, t. II, s. 439 n.; zob. M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014, s. 232.

²¹ M. Matuszewicz, op. cit., t. II, s. 433.

²² A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, w: *Księga pamiątkowa kół historyków-słuchaczy USB*, Wilno 1933, s. 124

²³ AWAK VII, Wilno 1874, s. 223.

²⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR) II, nr 3161.

²⁵ Biblioteka Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, F. 139 – 3704.

Nestor Sapieha stwierdził sam – jak zauważył A. Lityński – że „został obrany głosami szlachty nieosiadłej”²⁶. Widać więc, że uchwalony i obwarowany sankcjami na sejmie konwokacyjnym 1764 r. zakaz sprowadzania „szlachty z cudzych województw”²⁷ pozostawał, przynajmniej dla niektórych, przepisem martwym.

Warunkiem udziału żołnierzy komputowych w sejmikach Wielkiego Księstwa była – jak ustalił J. Urwanowicz – osiadłość w powiecie i urlopowanie z jednostki²⁸. Tego ostatniego warunku jednak nie przestrzegano²⁹. Dowodzi tego kariera Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego, który od 1665 r. stale brał udział w sejmikach. Niekiedy wybierano go nawet deputatem, pomimo że formalnie do 1671 r. służył w chorągwi husarskiej³⁰. Analogicznie, o ile można wnosić ze skąpych wzmianek w *Diariuszu*, przedstawiała się w latach 1668–1688 kariera Aleksandra Dionizego Skorobohatego³¹. W stuleciu następnym podobnie postępował Wacław Matuszewicz: służąc w chorągwi królewicza, starał się o deputactwo w 1750 r., osiągnął je zaś dwa lata później³². Również w 1764 r. pułkownik Piotr Paszkowski, „który mając w pińskim powiecie swoją konsystencją, bywszy pro 31 ianuarii według ordynansu przy chorągwi, zbiegł potem na sejmik” brzeski³³. Korespondencja z lat 1756–1761 między sędzią ziemskim trockim Stefanem Römerem a hetmanem wielkim litewskim Michałem Kazimierzem Radziwiłłem „Rybeńką” wykazuje, że oficerowie brali udział w sejmikach za wiedzą hetmana. Popierali tam – naturalnie – jego interesy³⁴.

Ograniczenia wyznaniowe, dotyczące prawa wybrania na sejmikach rozpoczęły się w 1623 r. zastrzeżeniem urzędów i poselstw województwa smoleńskiego dla tamtejszych katolików obojga obrządków. Kolejny przywilej – Władysława IV z 1640 r. – zamykał dla innowierców dostęp do mandatów poselskich i funkcji deputatów Trybunału z tego województwa³⁵. Były to więc restrykcje w zakresie biernego prawa wyborczego na sejmikach elekcyjnych, przedsejmowych i deputackich, które rozszerzono drogą praktyki w początkach XVIII wieku na całe Wielkie Księstwo. Formalnie wprowadzone zostały przez Sejm Niemy i poprzez uchwały konwokacji 1733 r.: odmawiano dysydentom prawa

²⁶ A. Lityński, op. cit., s. 76 przyp. 45.

²⁷ VL VII, 184.

²⁸ J. Urwanowicz, *Wojskowe „sejmiki”*. Kola w wojsku Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku, Białystok 1996, s. 145.

²⁹ Zob.: H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV*, s. 61; M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich...*, s. 139.

³⁰ A. Rachuba, *Wstęp*, w: J. W. Poczobut Odlanicki, op. cit., s. 71–73, 75–79. Wydawca przypuszcza, że pamiętnikarz wziął udział już w sejmiku elekcyjnym w 1663 r., ibidem, s. 66.

³¹ A.D. Skorobohaty, *Diariusz*, opr. T. Wasilewski, Warszawa 2000, s. 110, 119, 124, 130, 131, 139, 143, 144.

³² M. Matuszewicz, op. cit., t. I, s. 311, 337.

³³ Ibidem, t. II, s. 437.

³⁴ AGAD, AR V, nr 13258a, listy z 12 I 1756 r., 29 XII 1760 r. i 10 II 1761 r.

³⁵ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 2002, s. 67–68.

do piastowania urzędów, jak też *activitatem* w izbie poselskiej i Trybunale³⁶. Zdarzały się protesty wobec udziału – właśnie ze względów wyznaniowych – również w sądzie kapturowym³⁷. Ograniczenia uchylono w 1768 r., jednak dopiero po 15 latach odniosły one praktyczny skutek³⁸

Inne wymogi niezbędne dla uzyskania prawa wybieralności to: niekaralność, brak kondemnaty i toczącego się procesu. Tego właśnie wymagała konstytucja sejmu koronacyjnego 1764 r. R. Łaszewski sądzi, że warunek ten dotyczył również uczestniczących w sejmikach³⁹. A. Lityński ograniczenie to odnosi raczej do prawa biernego⁴⁰, choć stwierdza, że kwestia ta nie jest w nauce zbadana. Należy przychylić się do tego ostatniego poglądu. Przemawia za nim nie tylko wykładnia gramatyczna przepisu – bo jest ona w epoce staropolskiej bardzo ryzykowna⁴¹, ale – przede wszystkim – liczne inne dowody. Pamiętać więc należy, że zapadłe kondemnaty i inne przeszkody wypominano w protestacjach wobec kandydatów do poselstw i urzędów. Teodor Ostrowski, analizując kondemnaty, ocenił: „W sądach kondemnata workiem uspokaja się, w stanie zaś politycznym tak wielkiej wagi jest, że nie tylko szlachcie do dostojenstw objęcia lub sprawowania funkcji przeszkadza, ale i senatorom *activitatem* tamuje [...] Nie szkodzi kondemnata na województwie otrzymana do obrania posła lub deputata”⁴². Z kolei W. Skrzetuski, omawiając wybory deputatów trybunalskich, zauważył: „pod procesem zostający, albo notowani i przekonani o przestępstwo (*crimine notati et convicti*) obieranemi być nie mogą”⁴³. Również Ignacy Krasicki stwierdził w swoim *compendium*, iż poseł: „Mający na sobie przewidzione prawa, traci *activitatem*”⁴⁴. O prawie wotowania, w tym kontekście, żaden z nich nie wspomina. Niekiedy nawet stosowano „profilaktykę”: w 1687 r. Teodor Drucki Horski ostrzegwał sejmik trocki przed obraniem posłem Jerzego Karola Chodkiewicza, pisząc: „który za wielkie krzywdy moje nie jedną banicią okryty będąc – a in quantum był miał stanąć posłem musiałbym in Publico Theatro poskarżać się, gdzieby musiał *carere activa voce* a w tym by musiała się dziać ujmą obrady wojewódz-

³⁶ W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej*, Warszawa 1996, s. 45–47, 240–247.

³⁷ Jak w 1733 r., zob. A. Macuk, *Baraćba za perewagu ũ nawagrudskim kapturowym sudzie 1733 g.*, w: *Liudzi i ũlada Nawagrudczyny: gistoryja ũzajemadziejannia*, red. A.A. Skepjan et al., Minsk 2013, s. 212–213.

³⁸ A.B. Zakrzewski, op. cit., s. 136.

³⁹ R. Łaszewski, *Czynne i biernie prawo wyborcze do sejmu w latach 1764–1793*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Nauki Humanistyczno-Społeczne 52. Prawo XI, s. 114.

⁴⁰ A. Lityński, *Organy kierujące obradami sejmików 1764–1794 (na przykładzie sejmików województwa płockiego)*, w: *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. Lityński, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 200, Katowice 1991, s. 67–68.

⁴¹ Słusznie przestrzegał przed nią A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793...*, s. 34–35, też: idem, *Problem prawa nieposesjonatów do sejmikowania w dyskusji na forum Sejmu Czteroletniego*, w: *Cztery lata nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego*, red. H. Kocój, Katowice 1988, s. 69 n.

⁴² T. Ostrowski, *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. II, Warszawa 1787, s. 49.

⁴³ W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. I, Warszawa 1782, s. 243.

⁴⁴ I. Krasicki, *Zbiór potrzebniejszych wiadomości*, t. II, Warszawa 1781, s. 394.

stwa WM Panów –⁴⁵. Dyrektorom sejmików zarzucano niekiedy przyjmowanie głosów „od nieosiadłych, od niepewnych w klejnocie szlacheckim i od przybyłych z cudzych powiatów”⁴⁶. Spotykamy też dwa zastrzeżenia wobec sejmikowych dyrektorów, że sami – choć okryci kondemnatami – wotowali. Jednak ze względu na wyraźny prymat polityki w wyborczej walce, nie można na tak wątej podstawie tworzyć uogólnień. Zarzut ten był bowiem wykorzystywany w walce o poselstwo. W 1764 r. jeden z dwóch konkurencyjnych wileńskich sejmików przedkonwokacyjnych zagaił tamtejszy chorąży, „na którym bardzo wiele było kondemnat, tak dalece, że nie był *cafe activus*”. Kondemnaty ciążyły również na marszałku tego samego sejmiku⁴⁷. Zarzuty te nie przeszkodziły jednak obranym tam posłom, którzy zresztą opuścili konwokację, próbując ją zerwać. Podczas rozdwojonego przedsejmowego sejmiku nowogródzkiego w 1780 r. protestujący podnieśli, że marszałek, na którym ciążyła kondemnata – podkomorzy Niezabitowski, wprawdzie zagaił sejmik, lecz był „*in passivitate* nie tylko względem wotowania na posłów, ale tym bardziej względem przyzdywania na sejmiku”⁴⁸. Warto też dodać, że same sejmiki pozbawiały prawa wybieralności – za niewłaściwe wypełnianie mandatu poselskiego⁴⁹ – również na konwokacji litewskiej⁵⁰. W praktyce jednak wszystkie te wymogi pomijano: już w I połowie XVII stulecia głos na sejmikach otrzymać mogli nieuprawnieni, odmawiano go zaś uprawnionym. Zjawisko to nasiliło się w następnym stuleciu.

Należy sobie zadać pytanie: czy można było wybrać osobę nieobecną. Nie zawsze do obrania na urząd, funkcję deputata czy posła potrzebna była obecność podczas samego zgromadzenia. Przywilej *Trybunał obywatelom* nie zawierał *expressis verbis* zakazu powierzania funkcji deputata nieobecnym na sejmiku, wprowadzonego w Koronie w 1616 r.⁵¹ Vytautas Raudeliūnas i Henryk Wisner zasadnie więc oceniają, że „obecność wybieranego nie była na sejmiku deputackim koniecznością”⁵². Również Andrzej Rachuba sądzi, że kandydat na posła nie musiał być obecny na sejmiku, winien natomiast zgłosić – ustnie lub pisemnie – zgodę na ewentualne pełnienie funkcji⁵³. Podziela

⁴⁵ Archiwum Narodowe Kraków, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów 994, s. 5.

⁴⁶ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 318.

⁴⁷ M. Matuszewicz, op. cit., t. II, s. 449; por. A. Lityński, *Organy kierujące obradami...*, s. 67.

⁴⁸ AGAD, AR II, nr 3132, s. 2. Dalsze losy obranych wówczas posłów i wątpliwości wobec innych marszałków sejmikowych okrytych kondemnatą przedstawia W. Filipczak, *Rugi poselskie i losy „rozdwojonych” sejmików przedsejmowych w latach 1778–1786*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” T. XLIX: 1997, z. 1–2, s. 75, 76.

⁴⁹ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 199.

⁵⁰ K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016, s. 121.

⁵¹ VC T. III: 1611–1640, vol: 1611–1626, s. 194. Powtózonego zaś w 1726 r., VL, 420.

⁵² V. Raudeliūnas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1648*, „Kwartalnik Historyczny” R. LXXXIII: 1986, nr 4, s. 955.

⁵³ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym...*, s. 128.

ten pogląd Diana Konieczna, wskazując na problem przekazywania instrukcji i kredensu takim wybrańcom⁵⁴.

Obydwa Statuty nie wymagały obecności na sejmikach kandydatów na posłów. Również konstytucje nie zawierały zakazu wyboru nieobecnych⁵⁵. Urszula Augustyniak określa „obowiązek obecności kandydata na urząd ziemski w sejmiku elekcyjnym” jako wymóg formalny⁵⁶. Z podanej podstawy źródłowej wynika jednak, że chodziło raczej o względy taktyczne. W każdym razie poszukiwania – przedsięwzięte specjalnie w celu uniemożliwienia posłowania wybranemu w ten sposób, a niemiętemu monarsze Krzysztofowi Radziwiłłowi – przepisu takiego nie ujawniły⁵⁷. Już wcześniej – w 1615 r. – został on posłem na konwokację w Wilnie, choć z powodu choroby w sejmiku nie uczestniczył⁵⁸. Henryk Lulewicz zauważył, iż już podczas sejmiku województwa trockiego, obradującego w dniach 9–14 XII 1571 r. w Sumiliszkach, wyboru posłów: „dokonano zaocznie, podczas nieobecności kandydatów na sejmiku i jak należy sądzić z grona wcześniej już »upewnionego« przez Ostafiego Wołowicza, informując następnie listownie takowych nominatów o powierzeniu funkcji poselskiej. Na wszelki wypadek, ponieważ sejmik odbywał się jednak w ekstremalnych warunkach szerzącej się epidemii: »dla tego w każdym powiecie po tri, a w inom po czotyri osoby menowano jestliby z jakoje przycziny kotoryj ne mog byti, aby drugogo na tego mestcu użiwali«⁵⁹. Interesujące tło podobnego wyboru hetmana polnego Krzysztofa Radziwiłła, podczas przedsejmowego sejmiku upickiego w listopadzie 1628 r., przedstawiła Anna Filipczak-Kocur. Radziwiłł pragnął pojawić się na sejmie, aby pojednać się z Zygmuntem III. Na sejmik jednak nie przybył, nie chciał bowiem urazić monarchy jakimkolwiek przemówieniem na tym forum. Pewną rolę odgrywała też chęć utrzymania wyboru – „przynajmniej tak długo, jak to będzie możliwe” – w tajemnicy⁶⁰. Ten sam magnat spowodował, że sejmik mściłowski obrał w 1631 r. posłem hetmańskiego klienta Jakuba Madaleńskiego, choć ów podczas obrad procesował się w Oszmianie, instrukcję zaś otrzymał cokolwiek później⁶¹.

⁵⁴ D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013, s. 84.

⁵⁵ Na istnienie takiego zakazu wskazał, niestety nie podając źródła, R. Łaszewski, op. cit., s. 121.

⁵⁶ U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1586–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001, s. 210.

⁵⁷ Wykazała to A. Filipczak-Kocur, *Próba pojednania Krzysztofa Radziwiłła z Zygmuntem III na sejmie zwyczajnym w 1629 roku*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, seria A, Historia XV: 1978, s. 62.

⁵⁸ A. Filipczak-Kocur, *Informacje o sejmach i sejmikach w korespondencji Sapiehów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum w Kijowie*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” IX: 2006, cz. 1, s. 247–248.

⁵⁹ H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002, s. 71; idem, *Sejmiki litewskie przed sejmem 1572 roku. Projekt obsady funkcji poselskich, w: Litwa w epoce Wazów*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 118–124.

⁶⁰ A. Filipczak-Kocur, *Próba pojednania...*, s. 61–62.

⁶¹ P. Gawron, *Postawa Jakuba Karola Madaleńskiego wobec litewskich magnatów. Kilka uwag na temat relacji patron – klient w Wielkim Księstwie Litewskim w I połowie XVII wieku*, w: *Magnacki dwór i sacyjal-*

Jak wykazał Jan Dziegielewski *in absentia* obierano Janusza Radziwiłła posłem na sejmy lat 1636–1639⁶². W 1639 r. Krzysztof Radziwiłł proponował Bogusławowi Radziwiłłowi posłowanie na sejm i obiecywał, że postara się o wybór z któregoś „sejmiku posłem *in absentia*”⁶³. Podczas sejmiku 1646 r. jeden z posłów koronnych wypominał Litwinom, że posłów i deputatów „*in absentia* wybierają”. Odpowiedź Litwinów brzmiała, że lepiej wybierać nieobecnych, „niż się przy tym zabijać”⁶⁴.

Również Jan Antoni Chrapowicki bywał zaocznie obierany posłem. Po raz pierwszy – w 1666 r. we własnym majątku otrzymał list oznajmujący, jak pisał: „że mię obrano posłem na sejm na sejmiku grodzieńskim w Grodnie”⁶⁵. Rok później, w tym samym miejscu zastał go list z wiadomością, że został posłem z Witebska „na sejm przyszły *in absentia*”⁶⁶. Nie było to dla niego – przynajmniej tak wynika z *Diariusza* – niespodzianką. Przedsejmowy sejmik witebski przeniesiono bowiem niespodziewanie w inne miejsce. Chrapowicki, poproszony o wzięcie udziału w sejmiku, odrzekł: „mi to w zad mil dziesięć i trudno mi zjeżdżać tak daleko – jeżeli życzą, żebym był posłem, żeby mię *in absentia* obrali”⁶⁷. Widać więc, że propozycja takiego wyboru nie była czymś nadzwyczajnym⁶⁸. Odmiennie przedstawiała się sytuacja zaocznie obranego wówczas na sejmiku w Wilkomierzu Bogusława Radziwiłła⁶⁹. W tym wypadku tryb taki powodował obawy, że koniuszy podczas rugów usunięty zostanie z izby poselskiej⁷⁰. Przed kolejnym sejmem obawiano się zapewne tego samego: Bogusława zaocznie wybrano w Wilnie, ale w Mozyrzcu udało się zapewne – jak sądzi Konrad Bobiatyński – „nakłonić jednego z wybranych na miejscu posłów do rezygnacji na rzecz Radziwiłła”⁷¹. Przesłanki zaocznego obrania były więc nader zróżnicowane: od wyrafinowanej politycznej taktyki po niewygodny dojazd. Efektem takiego wyboru było równoległe posłowanie jednej osoby z kilku powiatów⁷².

---

naje Źzajemadzejannie (XV–XVIII st.st.), red. A.M. Januszkiewicz, Minsk 2014, s. 309. To zresztą rozwiązuje – wspomniany wyżej – problem Diany Koniecznej.

⁶² J. Dziegielewski, *Radziwiłłowie posłami sejmów w czasach Władysława IV*, MHA III: 1989, s. 30–32.

⁶³ Cyt. za: Z. Trawicka, *Sejm z roku 1639*, „Studia Historyczne” XV:1972, z. 4 (59), s. 567, przyp. 106.

⁶⁴ S. Hołdys, *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 107.

⁶⁵ J.A. Chrapowicki, *Diariusz, część druga: lata 1665–1669*, opr. A. Rachuba i T. Wasilewski, Warszawa 1988, s. 103.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 282.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 281.

⁶⁸ Bogusław Radziwiłł dwukrotnie zostawał posłem *w niebytności*, w 1654 r. – z Mozyrza i 1667 r. – Wilkomierza, *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB) XXX/1, z. 124, s. 164, 171, biogram pióra T. Wasilewskiego. Również dwa razy (w 1661 i 1669 r.) zaocznie obierano posłem Teofila Rajckiego – z sejmiku inflanckiego, PSB XXX/3, z. 126, s. 475, biogram pióra A. Rachuby.

⁶⁹ M. Matwijów, *Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668*, Wrocław 1992, s. 26.

⁷⁰ W. Kłaczewski, *Abdykacja Jana Kazimierza. Społeczeństwo szlacheckie wobec kryzysu politycznego lat 1667–1668*, Lublin 1993, s. 274, przyp. 16.

⁷¹ K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 76.

⁷² A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym...*, s. 128.

Jednak wybór nieobecnych nie zawsze spotykał się z aprobatą szlachty. Wspomniani już V. Raudeliūnas i H. Wisner zwrócili uwagę, że sejmik oszmiański bezskutecznie żądał, aby nie obierano nieobecnych. H. Wisner wskazał ponadto na postulat sejmiku lidzkiego z 1632 r. – wprowadzenie zakazu obierania deputatami sług rękodajnych. Świadczyłyby to o dążeniu do uwolnienia składu Trybunału od przynajmniej części, najbardziej zależnych, magnackich klientów⁷³. Instrukcja wileńska na sejm elekcyjny 1669 r. domagała się więc: „posłowie in absentia w różnych powiatach obrani, aby miejsca nie miewali in posterum procurabant Jchm.PP Posłowie”⁷⁴. Dezyderat ten nie odniósł skutku. Jednak nieobecność kandydata do deputactwa czy poselstwa mogła być przeszkodą w samej sejmikowej walce. Wspomniany już podkomorzy trocki Piotr Wołłowicz donosił w 1628 r. słudze Krzysztofa Radziwiłła, Hrehoremu Kunickiemu, że na tamtejszym sejmiku „z tych osób żaden nie był na sejmiku, których Ks[ią]żę Je[g]lo M[o]ść rozumiał być deputatami”. Za staraniem *przyjaciół* udało się jednak na te stanowiska obrać inne osoby radziwiłłowskim interesom życziwe⁷⁵. Ponad pół wieku później Stefan Medeksza tak opisywał swoje niedosłże posłowanie: „Tego r. 1689 gdy innotescencje wyszły na sejm i sejmiki przedsejmowe, że mnie samemu na sejmikach być nie przyszło dla wielkiego na zdrowiu zapadnięcia, bracia moi kochani i w niebytności chcieli mię obrać za posła; lecz, że insi konkurenci tego nie dopuszczali dla niezjechania mego i sejmiku mieć nie chcieli, więc i posłów nasz powiat nie miał”⁷⁶. Absencja w pewnych konfiguracjach politycznych niweczyła szanse na – zdawałoby się: pewny – wybór, jak w Lidzie w 1760 r.⁷⁷ W stosunkach klientalnych natomiast nieobecność kandydata umożliwiała wytłumaczenie wyborczej porażki – tak uczynił Antoni Zabiełło po sejmiku gromnicznym w Kownie w 1752 r.⁷⁸ Możliwość zaocznego wyboru przewidywały projekty z lat 1762–1763⁷⁹. Jednak podczas sejmu konwokacyjnego 1764 r. jeden z posłów delegatów konfederacji litewskiej krytykował obieranie przez sejmiki „posłów i deputatów, którzy na nimże przytomnemi nie znajdują się”⁸⁰. A po 1764 r. wybory deputatów do trybunału stwarzały dla nieobecnych przeszkodę – jak się wydaje – nie do pokonania. Zgodnie z konstytucją sejmu koronacyjnego należało bowiem złożyć przysięgę depu-

⁷³ V. Raudeliūnas, H. Wisner, *Z dziejów...*, s. 955, H. Wisner, *Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. J. Tomaszewski et al., Warszawa 1988, s. 43.

⁷⁴ AGAD, AR II nr 1568, s. 6.

⁷⁵ AGAD, AR V, nr 17984, list z 9 II 1628 r.

⁷⁶ S.F. Medeksza, *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszyłych na Litwie 1654–1668*, wyd. W. Sereżyński, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. III, Kraków 1875, s. 12.

⁷⁷ A. Macuk, *Rola marszałka powiatowego na sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej...*, s. 312–313.

⁷⁸ M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska...*, s. 203.

⁷⁹ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793...*, s. 50.

⁸⁰ *Diariusz sejmu convocationis 1764 r.*, Kórnik 1998 <www.bkpan.poznan.pl>, sesja 6: 14 maja 1764 r.

tacką podczas sejmikowych obrad, nie zaś w czasie fundowania Trybunału⁸¹. A nieobecni przysięgi złożyć nie mogli...

Zupełny ewenement stanowiła sytuacja posłów z sejmiku inflanckiego. Od czasów panowania Augusta III aż po połowę lat osiemdziesiątych XVIII w. mianował ich praktycznie monarcha⁸². Nie byli oni ani posesjonatami tego województwa, ani nie uczestniczyli w sejmiku. Należy jednak zwrócić uwagę na opis sejmiku inflanckiego 1788 r., pióra Jerzego Michalskiego. Tamtejsza opozycja antykrólewska postanowiła „zastosować wobec tradycyjnie nieobecnych kandydatów [Stanisława Augusta] chwyt taktyczny w postaci przypomnienia zasady, która obowiązywała wszędzie poza Inflantami, iż nieobecny na sejmiku nie może być obrany posłem”⁸³. Wydaje się jednak, że reguła taka nie istniała, natomiast *optimum* stanowił wybór kandydata obecnego podczas obrad. Definitywnie zakazała wyboru nieobecnych konstytucja *Sejmiki* z 1791 r.⁸⁴

Udział w sejmikach był nie tylko prawem, ale również – podobnie jak w Koronie – obowiązkiem. Bardzo długo – „obywatelskim obowiązkiem”, krótko zaś – w 3 ćwierci XVI w. – nawet prawnym i obwarowanym sankcjami, wobec urzędników. Dlatego też częstą praktyką – przynajmniej do I połowy XVII stulecia – było usprawiedliwianie nieobecności senatora wysyłane do sejmikującej szlachty⁸⁵.

Poważnym problemem jest frekwencja na sejmikach. Nie jesteśmy w stanie jej zbadać – listy podpisów nie zawsze są wiarygodne⁸⁶ – najwyżej można próbować szacunków. Jak już wyżej wspomniano, od XVI do XVIII wieku liczba uczestników radykalnie się powiększyła. Na sejmikach trockich tego okresu dostrzec można w początkach XVII stulecia tuzin szlachty, zaś w II połowie następnego wieku – około sześciuset⁸⁷. Artūras Vasiliauskas badający aktywność polityczną szlachty nowogrodzkiej, wilkomierskiej i witebskiej w epoce pierwszych dwóch Wazów ocenił, że wówczas w życiu politycznym na poziomie powiatu brało regularnie udział kilkadziesiąt osób, głównie szlachty średniej⁸⁸. Monika Jusupović szacuje maksymalną liczebność szlachty na sejmikach kowieńskich XVIII stulecia na około 1000 osób, i to zupełnie wyjątkowo⁸⁹. Badający sejmik wileński po 1717 r. Robertas Jurgaitis zauważa stopniowy – znany skądinąd – wzrost liczby podpisów na sejmikowych dokumentach. Ocenia również, że przeciętnie

⁸¹ VL VII, 389–390.

⁸² R. Łaszewski, *Sejm polski w latach 1764–1793*, Warszawa–Poznań 1973, s. 42.

⁸³ J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 r.*, w: idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I: *Polityka i społeczeństwo*, red. W. Kriegerseisen, Z. Zielińska, Warszawa 2007, s. 260.

⁸⁴ VL IX, 234.

⁸⁵ A.B. Zakrzewski, op. cit., s.45–48.

⁸⁶ Szerzej: M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich...*, s. 130.

⁸⁷ Ibidem, s. 51–53.

⁸⁸ A. Vasiliauskas, *Local Politics and Clientage in the Grand Duchy of Lithuania 1587–1632*, Ph. D. Thesis, King’s College London, 2001, s. 81–105

⁸⁹ M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska ...*, s. 159.

w II połowie XVIII stulecia w obradach brało udział 200–300 uczestników⁹⁰. Ten sam jednak badacz ocenia, że w początku tego stulecia wykaz 281 osób wskazanych w wynikach głosowania rzeczywistego sejmiku gromnicznego w 1706 r. jest niewiarygodny, rzeczywista zaś liczba sejmikujących niewiele przekraczać mogła 100 osób⁹¹.

Prawo nie określało *quorum* niezbędnego do ważności sejmikowych uchwał. Ponadto niewielka liczba obecnych pozwalała pokierować obradami w duchu pożądanym przez powiatowych polityków. Dlatego też stosunkowo rzadko dostrzec można wzmianki o przełożeniu obrad.

Czy do zbadania składu sejmikujących przydatna jest formuła wstępna: „My Rady duchowne, świeckie, urzędnicy [...]”, zdania są podzielone. Jan Seredyka sądził, opierając się na niewielkiej stosunkowo grupie instrukcji wileńskich z początku XVII stulecia, że formuły owe – przynajmniej jeśli chodzi o instrukcje wileńskie – rzeczywiście odzwierciedlały skład zgromadzeń⁹². Na podstawie źródeł późniejszych, sejmiku trockiego z drugiej połowy tego wieku i stulecia następnego, można sądzić, że o ile podczas pierwszych kilkudziesięciu lat litewskiego sejmikowania formuła owa w miarę wiernie, zapewne na sejmikach *górných*, oddawała ich skład, to później stanowiła raczej *pium desiderium*⁹³. Przykładem skrajnym jest protestacja wobec czynności gromnicznego sejmiku trockiego w 1755 r., rozpoczynająca się: „My senatorowie – –”, podpisana przez jedną osobę – trzema krzyżykami⁹⁴. Jednak pewnym wyjątkiem był w XVIII stuleciu chyba sejmik wileński⁹⁵.

Istnienie w miarę jasnych i – co ważniejsze – spisanych – reguł uczestnictwa w sejmikach Wielkiego Księstwa nie wymuszało uczestnictwa uprawnionych, nie wzbraniało też wstępu pozbawionym głosu. Nie przeszkadzało również w przeprowadzaniu tych zgromadzeń wedle scenariuszy zainteresowanych faksji⁹⁶, pod warunkiem oczywiście, że miały one wystarczające siły. Sejmiki Litwy historycznej zmierzały więc w podobnym kierunku, jak analogiczne zgromadzenia Korony. Było to efektem prymatu polityki

⁹⁰ R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius 2016, s. 119.

⁹¹ Idem, *Kak gosolowala szliachta na sejmikie Reczickogo powiatu 7 fewralia 1706 g., wybiraja deputatow Gławnogo Litowskogo tribunala*, w: *Parlamenteckija struktury ūlady ū sistemie dziaŕżaŭnaga kirawannia Wialikaga kniaŕstwa Litoiŕskaga i Reczy Paspalitaj u XV–XVII stagoddziach*, red. S.F. Sokal i A.M. Januszkie-wicz, Minsk 2008, s. 290, 294.

⁹² J. Seredyka, *Instrukcje powiatu wileńskiego na sejmie panowania Zygmunta III Wazy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny *Sobótka*” XLVIII: 1993, z. 2–3, s. 190–191.

⁹³ Choć zdarzały się wyjątki, zob. M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich...*, s. 133–135.

⁹⁴ LVIA, SA 5962, k. 1018–1019.

⁹⁵ R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo...*, s. 119–122.

⁹⁶ Przykład: zakwestionowanie mandatu Samuela Ciechanowieckiego na drugim sejmie 1654 r., M. Sawicki, *Faksja sapieżyńska na sejmach Rzeczypospolitej w 1654 roku – rozpad litewskiego stronnictwa dworskiego*, w: *Parlamenteckija struktury ūlady...*, s. 279–280, czy też prawo udziału J.H. Kryszipina Kirszenszteina w sejmiku zmużdzkim w 1696 r., idem, „*Wojna*” parlamentarna i sądowa Sapiehów z Krzyszpiniami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku, w: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013, s. 262–266.

– w wymiarze powiatowym, wojewódzkim lub w skali Rzeczypospolitej – nad statutowymi normami.

Sytuacja dojrzała do zmiany w epoce Sejmu Wielkiego. Jednak Ramunė Šmigelskytė-Stukienė wykazała, że realizacja racjonalnych zasad zapisanych w ustawie o sejmikach z marca 1791 r. nie była łatwa. W nowo powołanych powiatach nie zawsze można było znaleźć – wypełniających prawne wymogi – kandydatów na urzędy asesorów i komisarzy⁹⁷. Dalsze problemy już się nie pojawiły – zajęcie bowiem Rzeczypospolitej przez wojsko rosyjskie uniemożliwiło dalsze stosowanie tego prawa. Jednak również targowicka konstytucja grodzieńska *Sejmiki W. Ks. Litewskiego*⁹⁸ poszła tą samą drogą, co prawo o sejmikach z 1791 r. Robertas Jurgaitis dał – omal statystyczne – porównanie sejmików wedle unormowań z 1791 i 1793 roku, ukazując przejmowanie ich rozwiązań organizacyjnych⁹⁹. Jednak – w wyniku rozwoju wydarzeń – i one nie doczekały się praktycznego zastosowania. Tak więc o praktyce udziału w sejmikach schyłku Rzeczypospolitej wiele powiedzieć nie można.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, II, nr 1568, 3132, 3161; V, nr 13258a, 17984.

Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego, Wilno, F. 1177, ap. 1, nr 277.

Archiwum Narodowe Kraków, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów 994.

Biblioteka Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, F. 139 – 3704.

Źródła drukowane

Akty izdawajemyje Wilenskoju Archeograficzekoju Kommissieju, t. II, IV, VII, Wilno 1867–1874.

Chrapowicki J.A., *Diariusz, część druga: lata 1665–1669*, opr. A. Rachuba i T. Wasilewski, Warszawa 1988.

Diariusz sejmju convocationis 1764 r., Kórnik 1998 <www.bkpan.poznan.pl>, sesja 6: 14 maja 1764 r. Matuszewicz M., *Diariusz życia mego*, opr. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, t. I-II, Warszawa 1986.

Medeksza S.F., *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszlych na Litwie 1654–1668*, wyd. W. Sereżyński, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. III, Kraków 1875.

⁹⁷ R. Šmigelskytė-Stukienė, *Problemy realizacji reform Czteryreletniego sejma 1788–1792 gg.*, w: *Parlamenckija struktury ūlady ...*, s. 337–338.

⁹⁸ VL X, s. 129.

⁹⁹ R. Jurgaitis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė*, w: *Praeities pėdsakais: skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*, red. E. Rimša et al., Vilnius 2007, s. 313–334; idem, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.* Vilnius, 2016, s. 50–60.

- Ostrowski T., *Poufne wieści z oświeconej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*, opr. R. Kaleta, Wrocław 1972.
- Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na Sejm Czteroletni*, Poznań 1879.
- Poczobut Odlanicki J.W., *Pamiętnik [1640–1684]*, opr. A. Rachuba, Warszawa 1987.
- Skorobohaty A.D., *Diariusz*, opr. T. Wasilewski, Warszawa 2000.
- Volumina Constitutionum*, t. III: 1611–1640, vo1: 1611–1626, przyg. S. Grodziski et al., Warszawa 2010.
- Volumina Legum*, t. VII, IX–X, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

Opracowania

- Augustyniak U., *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1586–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001.
- Bobiatyński K., *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016.
- Dzięgielewski J., *Radziwiłłowie posłami sejmów w czasach Władysława IV*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1989, t. III.
- Filipczak W., *Rugi poselskie i losy „rozdwojonych” sejmików przedsejmowych w latach 1778–1786*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, t. XLIX, z. 1–2.
- Filipczak-Kocur A., *Informacje o sejmach i sejmikach w korespondencji Sapiechów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum w Kijowie*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, IX, cz. 1.
- Filipczak-Kocur A., *Próba pojednania Krzysztofa Radziwiłła z Zygmuntem III na sejmie zwyczajnym w 1629 roku*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu” 1978, Seria A, Historia XV.
- Gawron P., *Postawa Jakuba Karola Madaleńskiego wobec litewskich magnatów. Kilka uwag na temat relacji patron – klient w Wielkim Księstwie Litewskim w I połowie XVII wieku*, w: *Magnacki dwór i sacyjalnaje Źajemadziejannie (XV–XVIII st.st.)*, red. A.M. Januszkiewicz, Minsk 2014.
- Holdys S., *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991.
- Jurgaitis R., *Kak gołosowała szlachta na sejmikie Reczickogo powiecia 7 fewralia 1706 g., wybi-
rąja deputatow Gławnogo Litowskogo tribunala*, w: *Parlamenteckija struktury Źłady Ź sistemie
działażaŹnaga kirawannia Wialikaga kniastwa LitoŹskaga i Reczy PaspalitaŹ u XV–XVII stago-
dziaŹch*, red. S.F. Sokał i A.M. Januszkiewicz, Minsk 2008.
- Jurgaitis R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII
a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė*, w: *Praeities pėdsakais:
skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65–mečiui*, red. E. Rimša et al., Vilnius 2007.
- Jurgaitis R., *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius 2016.
- Jurgaitis R., *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius 2016.

- Jusupović M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014.
- Jusupović M., *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka*, „Rocznik Lituanistyczny” 2016, t. 2.
- Klaczewski W., *Abdykacja Jana Kazimierza. Społeczeństwo szlacheckie wobec kryzysu politycznego lat 1667–1668*, Lublin 1993.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.
- Krasicki I., *Zbiór potrzebniejszych wiadomości*, t. II, Warszawa 1781.
- Kriegseisen W., *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej*, Warszawa 1996.
- Lityński A., *Organy kierujące obradami sejmików 1764–1794 (na przykładzie sejmików województwa płockiego)*, w: *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. Lityński, Katowice 1991.
- Lityński A., *Problem prawa nieposesjonatów do sejmikowania w dyskusji na forum Sejmu Czteroletniego*, w: *Cztery lata nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego*, red. H. Kocój, Katowice 1988.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002.
- Lulewicz H., *Sejmiki litewskie przed sejmem 1572 roku. Projekt obsady funkcji poselskich*, w: *Litwa w epoce Wazów*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006.
- Łaszewski R., *Czynne i bierne prawo wyborcze do sejmu w latach 1764–1793*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Nauki Humanistyczno-Społeczne 52, Prawo XI.
- Łaszewski R., *Sejm polski w latach 1764–1793*, Warszawa–Poznań 1973.
- Macuk A., *Baraćba za perewagu ũ nawagrudskim kapturowym sudzie 1733 g.*, w: *Liudzi i ũlada Nawagrudczyny: gistoryja ũzajemadzejannia*, red. A. A. Skepjan et al., Minsk 2013.
- Macuk A., *Rola marszałka powiatowego na sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013.
- Matwijów M., *Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668*, Wrocław 1992.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 r.*, w: J. Michalski, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I: *Polityka i społeczeństwo*, red. W. Kriegseisen, Z. Zielińska, Warszawa 2007.
- Ostrowski T., *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. II, Warszawa 1787.
- Rachuba A., *Uczestnicy sejmików litewskich w latach 1565–1764*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Rachuba A., *Wstęp*, w: J.W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik [1640–1684]*, opr. A. Rachuba, Warszawa 1987.

- Radaman A., *Wilenski ziemski przywilej 1565 g. wialikaga kniazia litoŭskaga Żygimonta Aŭgusta*, „Belaruski Gistaryczny Agliad” 12: 2005 z. 1–2 (22–23).
- Raudeliūnas V., Wisner H., *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1648*, „Kwartalnik Historyczny” 1986, R. LXXXIII, nr 4.
- Sawicki M., *Fakcja sapieżyńska na sejmach Rzeczypospolitej w 1654 roku – rozpad litewskiego stronnictwa dworskiego*, w: *Parlamenteckija struktury ŭłady ŭ systemie dziaŭaŭnaga kirawannia Wialikaga kniastwa Litoŭskaga i Reczy Paspalitaj u XV–XVII stagoddziach*, red. S.F. Sokół i A.M. Januszkiewicz, Minsk 2008.
- Sawicki M., „*Wojna*” parlamentarna i sądowa Sapiechów z Kryszpinami Kirszensztejnami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku, w: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013.
- Seredyka J., *Instrukcje powiatu wileńskiego na sejmy panowania Zygmunta III Wazy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1993, t. XLVIII, z. 2–3.
- Skrzetuski W., *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. I, Warszawa 1782.
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.
- Šmigelskytė-Stukienė R., *Problemy realizacji reform Czteryreletniego sejma 1788–1792 gg.*, w: *Parlamenteckija struktury ŭłady ŭ systemie dziaŭaŭnaga kirawannia Wialikaga kniastwa Litoŭskaga i Reczy Paspalitaj u XV–XVII stagoddziach*, red. S.F. Sokół i A.M. Januszkiewicz, Minsk 2008.
- Trawicka Z., *Sejm z roku 1639*, „Studia Historyczne” 1972, t. XV, z. 4 (59).
- Urwanowicz J., *Wojskowe „sejmiki”. Kola w wojsku Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Białystok 1996.
- Vasiliauskas A., *Local Politics and Clientage in the Grand Duchy of Lithuania 1587–1632*, Ph. D. Thesis, King’s College London, 2001.
- Wisner H., *Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. J. Tomaszewski et al., Warszawa 1988.
- Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 2002.
- Wisner H., *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1989, t. 3.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmiki trocki*, Warszawa 2000.

Voting rights and attendance at regional councils of the Grand Duchy of Lithuania between the 16th and the 18th century

Summary: The article discusses the right to vote and attendance at regional councils of the Grand Duchy of Lithuania between the 16th and the 18th century. Beginning from the mid-16th century, only citizens who resided permanently in a given county were awarded electoral rights. However, popular practice frequently deviated from the provisions of the Third Statute of Lithuania and the Lithuanian Con-

stitution. The author analyzes passive electoral rights based on numerous sources and concludes that parliamentary candidates were not required to attend regional councils, which was not always approved by the councils. The author also notes that attendance at regional councils is difficult to examine based on unreliable records of attendance where the participants' signatures had been often forged.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, regional councils of nobility, passive electoral right, attendance at regional councils

